

БЪЛГАРСКА СОЦИАЛИСТИЧЕСКА БИБЛИОТЕКА.

Карлъ Марксъ.

ВВЕДЕНИЕ КЪМЪ КРИТИКАТА
НА
ФИЛОСОФИЯТА НА ПРАВОТО
ОТЪ
ХЕГЕЛЯ

Съ четири приложения, извлечени изъ разнитъ съчинения на сжщия авторъ по съврѣмения социализмъ въобще.

Необходима е свободата, необходима е философията, но не Хегелъ, не Фихте, не Кантъ.

Л. Фейербахъ

Философията — Туи в сямнитъ живогъ е спонтъ най-жизнени въпроси и тѣхно то настоятелно разрѣшение.

И. Лавровъ.

Преведе отъ руското задгранично издание

Д. Войкиновъ.

КНИЖКА III.

СОФІЯ,
ПЕЧАТНИЦА НА ИВ. П. ДАСКАЛОВЪ И С-ВЕ.
1892.

4638

ЗКА. 311 + 44

У Социализма Етиката става политика, и политиката — Етика.

Е. Б. Баксъ

Всѣка класова борба е борба политическа.

Анатомията на гражданското общество трѣбва да се търси въ неговата економия.

Карлъ Марксъ

НѢКОЛКО ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ.

За новитѣ врѣмена и нова прѣзѣна
Е погрѣбна на новитѣ дѣла.

Х а й н е.

Въ лицето на Карла Маркса¹⁾ цивилизования свѣтъ има едного отъ най гениалнитѣ мислителни на настоящето столѣтие, на когото вѣроятно, само съ вѣстържестивуанието на пролетарията ще му се отдѣли мѣсто нарѣдъ при неговитѣ *архитекти* Дарвина и Нютона. Да, този *уль-гигантъ* направил голѣми подобрения въ развитѣ отрасли на общественитѣ науки. Обладайки колосални знания и необикновенъ критически талантъ, Карлъ Маркъсъ, направил *много, много* и то не само за чистата наука. Както Дарвинъ обогатил биологията съ поразително-простата и наедно съ това строго-научната си теория за „происхождението на видоветѣ“, тѣй и Карлъ Маркъсъ показа въ развитието на производителнитѣ сили и въ борбата на тѣзи сили противъ остарѣлитѣ „обществени условия на производството“ великия принципъ за изменението *видоветѣ на общественната организация*. Съ своитѣ неуморими трудове въ полза на експлоатируемитѣ маси, съ своята безпощадна критика на настоящия буржуазенъ строй, този великъ мислителъ-революционеръ, даде научната основа на съврѣмения социализмъ, и като основа „мѣждународното дружество на работницитѣ“ указа таквазъ услуга на

¹⁾ Карлъ Маркъсъ, автора на настоящата статия, умрѣ на 4-й Марта 1883 година отъ гръдна болѣсть на 65 годишна възраст въ Лондонъ въ доброволно паганше.

дълото за освобождението на пролетарията — услуга, която не се понадна във участието нито на едно от неговите прѣдшественици, които така също като него бѣха се посвѣтили цѣли за вѣстържествуването на това велико дѣло единично само до сега въ историята на човѣчеството.

„За съврѣменнитѣ социалисти, казва руския философ-революционеръ П. Лавровъ, пѣма писателъ и мислителъ, който да се сравни съ Карла Маркса“.

Слѣдъ това, едва ли има нужда да говоримъ, кого ний считаме за единъ отъ най главнитѣ основатели на научния социализмъ. Не ще съмнение, че Марксъ стои на чело на тия основатели, на които учението така се отнася къмъ съврѣменното революционно движение въ цивилизованото човѣчество, както сж се отнасяли въ 40-тѣхъ и 50-тѣхъ години думитѣ, на автора на настоящата статия къмъ освободителното движение въ Германия: „Емансипацията на нѣмеца — това е емансипацията на човѣкътъ. Въ тази емансипация философията играе ролята на *главата*, пролетарията — ролята на *сърдцето*. Философията не може да премине въ дѣйствителността, ако не унищожи прѣварително пролетарията, пролетарията не може да се унищожи, ако той самъ не реализира философията въ дѣйствителността“.

Но само по себѣ си се разбира, казва руския социалистъ Г. Плехановъ, че развитието на научния социализмъ още не е завършено, и тъй също малко може да се остави на трудоветѣ на Бигелса и Маркса, както и теорията за „происхождението на видоветѣ“ не може да се счита за обичателно обработена само съ излѣзлитѣ на свѣтъ главни съчинения на английския биологъ.

Водящъ своето родословие отъ „Канта и Хегеля“, научния социализмъ се явява не по малко смъртоносенъ и не по малко върлъ противникъ на идеализма. Той го изгони отъ неговото послѣдно убожище — социологията, въ която бѣха го приели съ радостъ позитивиститѣ. Научния социализмъ прѣдполага „материалистическо разглѣдваване на историята“, т. е. той обеснява духовната история на човѣчеството съ развитието на неговитѣ общественни отношения, нахощава се подъ влиянието на окръжаващата ги природа. Научния социализмъ при раз-

гледанието и обесненето процеситѣ на историята не може да не застане на онова сжищото гледище, отъ което гледище Вико, италианския философъ отъ XVI-то столѣтие, като е наблюдавалъ историческитѣ събития, е дошелъ до тамъ, та е билъ принуденъ да признае и високо провъзгласи великата мисль: *хода на идентѣ съответствува на хода на нѣщата*—мисль, която е съвършено противоположна на Платоновата: *хода на нѣщата съответствува на хода на идентѣ*“.

Но ведигъкъ спомѣнахме за идеализма, или не можемъ да не направимъ нѣкои разяснения, които сж отъ необходимостъ да дадѣтъ на читателя едно достатъчно освѣтление върху въпроса, който се третира въ настоящата книжка съвършено отвлечено — философски, а още повече, че работата иде и до самия Хегеля, който унаслѣди и завърши идеализма и на когото учението въ XIX вѣкъ е послужило за пеходна точка въ научнитѣ изслѣдвания на Давида Штрауса и Людвика Фейербаха, за проновѣдитѣ на Бакунина и Масаля и въ особености тъй сжищо за научнитѣ трудове на Карла Маркса и Фридриха Енгелса.

Въ учението на Емануила Канта въ надвечерието на френската революция, казва П. Лавровъ, идеализма ветхили дѣйствително, въ онитванието за да стане по обширна наука. Той отхвърли метафизиката, постави ѝ на една и сжища нога съ мечтанията на духовидцитѣ. Той е отричалъ всѣка възможностъ на челоуѣка, чрѣзъ пактѣтъ на теоретическото мислене да проиние въ мирѣтъ на субстанциитѣ, въ *сжищността на нѣщата*“. Той е пудлагалъ на челоуѣка само чрѣзъ панялно научни проблеми да останови прѣдѣлитѣ на възможното знание. Той се е онитвалъ да изработи строго-научна и въ сжищото врѣме възвиеающа се теория на правевшия дългъ, и е намекналъ на социологическата задача, че *общественитѣ форми, трѣбва да бждѣтъ обусловени съ правевшиитѣ нужди (трѣбования) на личността*. Но събитията въ този буренъ периодъ тегнели върху мисльта на съврѣменицитѣ и придиавикали, особено въ Германия, въ името на национаното възмушение, реакция противъ всичкитѣ елементи на мислитѣ и живота, свързани съ француската революция. Подъ това влияние пѣмския идеализамъ все повече и по-

вече се отдалечаватъ отъ ония задачи, които му бѣ поставилъ Кантъ. Отъ неговото учение почивази да се развипнатъ таквизи елементи, които сж давали поводъ само какъ къмъ нови метафизически умозрения и сж позволявали да се обработватъ таквизи въсирпимания въ мисленнето, които сж най близки къмъ религиозното настроение или къмъ екетаза на художника. Въ ученията на старийтъ Фихте и Шеллинга била поставена на пръвтъ планъ *възможността* за проникването чрѣзъ мисленнето въ мира на нѣщата.

Хегель унастѣдилъ тѣзи метафизически умозрения отъ своитѣ предшественици идеалисти, а особено отъ Шеллинга, — който отъ една страна като е искалъ чрѣзъ мисльта да проникне въ мира на дѣйствителността (нѣщата), отъ друга внасялъ произвола въ художественното творчество, и съ своето философско построение прилъствявалъ отъ къмъ естетическата страна на своитѣ „начала“ съврѣменицитѣ си Гюте и Шиллера. Хегель завършилъ нѣмския идеализмъ, като твърдо се придържалъ и той въ положенето на своя си учителъ: че чрѣзъ мисльта може да се проникне въ сжщността на нѣщата. Той се повърналъ къмъ научната страна на идеализма, къмъ трѣбванията да разбере всичко сжществующе чрѣзъ нхтьтъ на стария методъ, който е билъ за него методъ наученъ. Той е създалъ метода, сжщността на който се заключава въ опредѣления приемъ на развитието на понятията отъ най общитѣ и отъ най отвлеченитѣ до най сложнитѣ и най конкретнитѣ. Най трайнитѣ и най опредѣленитѣ понятия и форми на по нрѣдипнитѣ учения за мисльта и природата, челоуька и обществото изгубили вече съврѣшено своята трайностъ подъ разлагающето диалектическио влияние на новата философия, и станали само нрѣходящи фазиси, подготвени отъ други понятия и форми и подготвяющи още по нататъшитѣ фазиси на развитието. Но за Хегеля това не е било *само* развитие на *понятието за сжществующето*; това е било въ сжщото време и процесъ на развитието на *самото сжществующе*, който като започвалъ отъ логическитѣ категории, премивалъ къмъ реалнитѣ закони на природата и свършивалъ съ историческитѣ категории на челоуьческия животъ; при което всичко се е завършивало съ туй разбирание логиката,

природата и историята, каквото е заключавала въ себе философията на безусловния идеалпъмъ, — а именно философията на Хегеля. И Хегелъ не само че начърта плана на това здание, но той и изпълни този планъ. Неговата обединяюща мисль е разместила върху многочисленитѣ стълбала на дългитѣ стълби на тритѣ главни отдѣла на неговата система, всичкитѣ логически въсприимания, всичкитѣ явления на природата, всичкитѣ катастрофи на историята, всичкитѣ продукти на художественното, религиозното и метафизическото творчество. Той не е противоплагалъ на своето учение друго : той е поглъщалъ въ своето учение всичкитѣ други, които му сж се указвали, че не сж нищо друго, освенъ необходими елементи на единъ и сжкъ процесъ, обхванатъ само въ хегелиама въ всичкитѣ нѣгови фази. Като е разбралъ всичко, хегелиама е можълъ да каже, че е изпълнилъ задачата на висшата наука. Като е построилъ великолепното енциклопедическо здание на мисълта, той е свършилъ архитектурическия подвигъ, който е билъ въсхитителенъ само за хората съ естетическо направление. . . . И най постъ, въ величественното представление на безусловния духъ, който е навършувалъ своето развитие въ природата и въ историята по законитѣ на диалектическия процесъ на човѣшката мисль, въ указването на безусловно-правилното решение на всичкитѣ въпроси на мисълта, въ разясненето на всичкитѣ грижи на живота, чрезъ изтътъ на разбирането и едното и другото, спорѣдъ непогрешимия методъ, като елементи на всеобемлющата истина, хегелиама се явява въ очитѣ на своитѣ приемници, като действителна помощ въ безсилнето на мисълта и размирнето на живота. и напълно представлява себе си за способенъ да замѣни религиознитѣ заслуги на по прѣдшнитѣ философски вѣрвания. Като успокоилъ и нравственитѣ пориви на личността и несадовлетството на обществото въ разбирането разумността на всичко съществуеще, хегелиама дожда до тамъ, та може решително да се каже за него, че той е изпълнилъ задачитѣ на една най осъвършенствувана религия“.

Скоро слѣдъ смъртта на Хегеля въ 1831 година, силно захванали да се увеличаватъ раздоритѣ и въ срѣ-

дата на неговата школа, относително истинското разбиране на неговото учение по отношение към религията и политиката. Наскоро следъ това се появило ученото съчинение на Давида Штрауса, което развличувало цѣлия богословски миръ, тъй като то съ единъ ударъ е унищожило, чрезъ помощта на строгата критика, и ортодоксалното предание за живота на Христа, и рационалистическото тълкувание на туй предание. Въ спора за това съчинение е произлязло и окончателното раснаждане на хегелизма. Въ 1836 година левницата на хегелианското учение почнала да издава журналъ „Галски Летописи“ подъ ръководството на Арнолда Руге. Въ тѣзи летописи при сътрудничеството на Маркса и Фейербаха е била поставена за *знаменателъ* строгата и неумолима критика. Въ 1841 година излязло забележителното съчинение на Людвика Фейербаха „Същността на християнството“ а следъ него и „същността на религията“. Но критиката отъ Левницата на Хегелианцитѣ не се остановила само върху религията. „Критиката на религията“, както казва Марксъ въ началото на настоящата си статия „въ своето съществено съдържане е вече завършена“. Било е вече и неизбежно и необходимо да се премине и къмъ критиката на общественитѣ условия. Епохата на реакцията е четяла въ „философията на правото“ отъ Хегеля само най консервативнитѣ ѳ положения и заключения. Спорѣдъ думитѣ на Маркса трѣбвало вечеда се обяви „война на Германскитѣ съвременни нарѣдби“, и Арнолдъ Руге подхвърлилъ подъ строгонаучнитѣ заключения на своята безпощадна критика „Философията на правото“ отъ Хегеля, и намиралъ противорѣчие въ това, дѣто Хегель признавалъ за разумно опова господарство, което се е лишавало отъ всѣка дѣйствителност, защото, казва той, туй не е още господарство, ако то не заключава въ себѣ си формитѣ на свободното, а наедно съ това и законното развитие. Руге указалъ на обяваността на философа „да хвърли въ свѣта истината като ферментъ“, указалъ тъй също и на невъзможността на философа да се ограничи само съ „едно разглеждане“ и на него само да се упокои; но-послѣ той напомнилъ и за онуй незадоволство, което произлязло отъ съзнанието, че съвременната дѣйствителност, не е още *разумна дѣйстви-*

телност; също — и на потребността, че не трябва само да се разглежда туй или оуи ненормално общественно състояние, *но и нищо да се направи*, за приближаването на съвременната ненормална действителност към разумната действителност. Руге е утвърждавал, че времето изисква критика, а особено да се прилага тя към вечните исторически явления, тъй като самия исторически процес не е нищо друго, освънъ постоянна критика. И че всъщност епоха противопоставя на съвременната ней налична действителност, по-нататък за друга надделяща действителност, и въ своето стремление, като се старее да подобри първата, преминава към друга по-висша епоха.

Въ 1844 Маркс наедно съ Арнолда Руге, основали общици „Немско-Французки Лейпциг“, гдѣто е била помѣстена настоящата статия, която въ преводъ поднасяме на нашите български читатели. Тука, въ тѣзи „Немско-Френски Лейпциг“, разрушителната хегелевска диалектика е била насочена не само върху политическия миръ, но и върху економическия; съдѣхъ политическите въпроси указвало се и на главната задача на новите времена, а главно „за отношенията на индустрията въобще“, за отношението на „економическия миръ къмъ политическия“. Германските обществени наредби Маркс въ настоящата си статия, ги обявява за „по-пшеки отъ критиката“, за „по-пшеки отъ уровня на негорията“. И до толкова ги намира за „презрителни“, да колкото еж и „презрени“, и указва въ ежщото време че тѣ като „грамадин отровни бодли“, достояние на стария режимъ, бодели смъртоносно лицето на Германия и по-болезнено еж промушвал въ сърдцата на „обновлениите народи“.

Маркс ежщевременно посочва и на „недѣгавото тѣло“ на конституционните наредби, като е разбирали, подѣ тѣхъ самата правителствена власт, и въ ежщото време напомва, че за прѣдставител на бжджките фазици на историята — въ *пштата нова епоха* вече нещква и захваща да играе историческа роль она *класа*, относително който „е нарушена правдата въобще“, и който вече захваща „да организува цѣлия строй на чловчския животъ върху базиса на *Социалната Свобода*“.

А този класъ не е никой други, освѣнъ оня — пай презрения, пай намъчения, пай онепраздания: *пролетарията*. Да, пролетарията на комуто се е падуалъ пай великийтъ жребий: да осъществи „задачитѣ на бѣдѣжцето“, да реализира „философията въ дѣйствителността“.

Но „войната противъ Германскитѣ царѣдби“ — това е война противъ стария общественъ строй, противъ на-немоцелитѣ и вече съвършено прогилтъ буржуазенъ миръ, който стои „по долѣ отъ критиката“, „по долѣ отъ уровня на историята“, защото е ненормаленъ и нѣма оная *мощь*, която е необходима при осъществяването „задачитѣ на бѣдѣжцето“.

На Германия, въ политическитѣ условия на нейния животъ, се е падало при разрешението „задачитѣ на бѣдѣжцето“, „да прескочи“ прѣвъ овиъ фазисъ, който се преживявалъ вече въ практическия животъ на „обновелитѣ народи“; Германия трѣбвало спорѣдъ думитѣ на Маркса да го премине само теоретически¹⁾. За Карла Маркса въ „Философията на правото“ отъ Хегеля, Германия е имала онуй теоретическо явление, което е съответствувало на практическото политическо движение, павършувано въ Франция прѣвъ революциитѣ. И като подхвърля на критика тази висша рожба на нѣмската мисль, той едпаврѣменно при помощта на „Философията на правото“ мислитъ да покаже несъстоятелността на съврѣмениия политически строй, а въ критиката на „философията на правото“, да обшаружи ненормалността на буржуазния строй. Прехода на нѣмската мисль отъ хегелизма къмъ този „материализмъ“, прѣходъ — въ който умѣтъ вече се отказва отъ безусловната истина и потърсва оная, достъпна за чловѣка. — е билъ за Карла Маркса тѣсно свързанъ съ прѣхода, по нхтѣтъ на пай „основателината“ революция, отъ оня политически строй, който е представлявалъ „анахронизмъ“, къмъ тоя, економическитѣ основи на който ще се обусловватъ съ неговитѣ политически изисквания. „Тази революция до токози ще бѣде по-висока отъ прѣдидшитѣ политически революции въ Франция, казва П. Лавровъ, до колкото

¹⁾ Видѣть II книжка отъ пашата библиотека.

антропологическия реализъм на Фейербаха стои по-високо отъ метафизическия идеализъм на Хегеля, отъ който се е развилъ като висшъ фазисъ“.

Въ заключение ще кажемъ още нѣколко думи.

„Материалната сила, казва Марксъ, може да се унищожи пакъ чрезъ материалията“. Буржуазния миръ само чрезъ сила е завоювалъ своята експлоататорска позиция, и сега само чрезъ нея се крепи. Закона на Дарвина „Ворба за съществуване“ напълно се оправдава тукъ: който е по силенъ той ще побѣди. Но вижъ пъкъ че силата се колебае, и едвѣмъ ли, малко не остана да я испустне изъ ржцѣтъ си буржуазията въ врѣмето на Парижката Коммуна. Но има и друго: щастие то което се гради върху силата е временно, казва комунарния мъченикъ Ферри. А е изменчиво за това, че силата се исплъзва изъ ржцѣтъ на властта като студена змия, и прѣминава въ други ржцѣ — въ ржцѣтъ на онова безименно множество, *пролетарията*, което съ милиони отъ двата края на свѣта манифестира на 1-ий Май, и което, когато го попита историята ще отговори съ думитѣ на Артурна Арну: *неото име е Народъ*. А това вѣничко дожда да докаже и увери и най голѣмия скептикъ, че именно *дарвинизма води къмъ социализмъ*, погледнатъ отъ тази негова най ниска точка.

Сега ний виждаме, че силата е въ ржцѣтъ на *власт-вующитѣ*, въ ржцѣтъ на ови класъ, за който казва Ласалъ, че билъ обграденъ съ нулки и тонови. „Въ дѣйствителнитѣ отношения на силитѣ, продължава той, произлизатъ и промѣнитѣ“, както пакъ и чрезъ „променяването на *реалнитѣ отношения на силата* става промѣна и въ *конституцията*“¹⁾.

Да, тази именно „Материална сила“ расте съ неимоверна бързина отъ единици на хиляди, отъ хиляди на милиони. И въ тази именно, спорѣдъ Маркса, „материална сила“, се заключава частъ отъ „задачитѣ на критиката на новата философия, задачи, „разрешението на които“ е възможно „само по нѣтътъ на практиката“ — по нѣтътъ на *организираната* „материална сила“. И както пролетарията намира своето духовно оръжие въ философията, тъй и философията намира въ пролетарията свѣе-

¹⁾ Ф. Ласалъ. Скъдността на конституцията.

то материално оръжие". Само съ „уничтожението на пролетарията“ ще може да се дойде до онзи *пръждъ*, въ който ще се реализира „философията въ дѣйствителността“.

„Философията въ дѣйствителността“, която е девиза на *новото учение въ новитѣ врѣмена*, днесъ неуморимо се стрѣми къмъ *нови економически блага*.

И въ тѣзи *нови врѣмена* хегелизма, който въ „философията на правото“ се явява като охранителъ на съврѣменния общественъ строй и, който става въ „Галекитѣ Лѣтописи“ вече учение политическо-революционно, въ настоящата статия на Маркса развива знамето на социално-политическата революция.

1-ий февруарий 1892. ст. София

Введение към критиката на философията на правото от Хегеля

Въ Германия критиката на религията въ своето същественно съдържание е вече завършена, а критиката на религията е първата послъка на всъща критика.

Трайността за съществуването на заблудения въ областта на всемирната мисъл е вече подкопана, щомъ като вече е опровергнато нейното небесно *oratio pro aris et focis* (говорение за въздуха и огъня). Щомъ като за чловѣка, фантастическата дѣйствителност на избо̀то, въ което той е дигилъ свѣрхчловѣческа сила, се е оказала отражение на неговото собствено *азъ*¹⁾, то той вече изгубва наклонността да вижда само собствениятъ си призракъ — само извратѣний чловѣкъ, тамъ, дѣто той търси и е принуденъ да диги своята истинска дѣйствителност.

Въ основанието на противорелигиозната критика лежи положението: „не религията създава чловѣка, но чловѣкъ създава религията“. При това трѣбва да забѣлежиме, че религията е способъ, чрезъ който чловѣкъ съзнава и чувствува своето собствено *азъ*, когато той, въ същностъ, или още не е завоювалъ това *азъ* или отъ ново го е изгубилъ. Но чловѣкъ не е отвлечено, възг. отъ свѣта живущо същество. Чловѣкътъ, — туй е чловѣческиятъ миръ, обществото, държавата. Това общество, тази държава създаватъ и религията до толкози съ извратено миропѣзрѣние, до колкото и тѣ сами прѣдставляватъ из-

¹⁾ Виждъ за това по напространно въ I-вата книжка отъ нашата библиотекка „Новата Етика“ отъ Е. В. Вагелъ

вратеният миръ. Религията — туй е общата теория на този миръ, негова кратъкъ енциклопедически учебникъ, неговата популярна логика, негова спиритуалистически point d'honneur, источника на неговиятъ ентусиазмъ, неговата нравствена санкция (sanctus), неговото тържествено допълнение, общата почва на неговитѣ утешения и оправдания. Тя е *фактическото осъществение* на човѣчeskото азъ, тъй като при това истинската дѣйствителностъ за човѣчeskото азъ не съществува. Борбата противъ религията, слѣдователно, е косвено и борба противъ този съвремененъ миръ, духовния ароматъ на който се явява религията.

Жалостното състояние на религията е едновременно и *изражение* на жалостното състояние на дѣйствителността и *протестъ* противъ туй жалостно състояние. Религията — туй е столътъ на всичко което е отнето, туй е настроението на безсърдечния миръ, туй е духовния елементъ на бездушнитѣ условия на живота. Тя е *ощулка* на народитѣ.

Отстраненето на религията, като фантастическо щастие на човѣчеството, е изискване на неговото дѣйствително щастие. Изискването да се отхвърлятъ иллюзиитѣ, въ своето основание има искането да се излѣзе въобще отъ положението, което се пуждае отъ иллюзии. Критиката на религията, слѣдователно, съставлява зародиша на критиката на тази плачевна юдоля, свѣщенния ореолъ на която е религията.

Но критиката вече раскъса отъ оковитѣ окръшающитѣ ги въображени цвѣтове, и то не заради туй, щото човѣчеството пакъ да продължава да влече тѣхъ окови въ тѣхната форма, лишени отъ всѣка фантазия и отъ всѣка радостъ, а за туй, щото то да смъкне вече отъ себѣ си веригитѣ и да си протегне ръката къмъ живитѣ дѣйствителни цвѣтове. Критиката на религията разгонва заблуденията на човѣка и го принуждава да мисли и да дѣйствува; принудва го да създаде около себѣ си дѣйствителностъ като човѣкъ, който е напусталъ заблуденията, и се ръководи само отъ разсъдъка: подготва го въ ежщото врѣме и къмъ туй, щото той да може да се върти около своето дѣйствително стъпце, около самия себѣ си.

Религията — това е въображаемото слънце, което само до онова време се върти около човѣка, докѣтъ той още не е започналъ да се върти около самъ себѣ си.

Слѣдователно, *задачата на историята* сега, когато вече е изчезнала *извънъ-мировата правда*, е да установи *правдата въ свѣта*. Задачата на философията, спомагателница на историята, сега, слѣдъ каго вече е разскъсана маската на човѣческото самоотчуждение въ неговата форма на *святостъ* — е да разреде маската на туй самоотчуждение и въ неговитѣ *форми, не принадлежащи къмъ святостята*. Критиката на небесното преминава наедно съ това въ критика на земното, *критиката на религията — въ критика на правото, критиката на теологията — въ критика на политиката*.

Слѣдоущитѣ страници — които влизать въ областта на този трудъ — иматъ непосредствено прѣдъ видъ не самиятъ оригиналъ, не копие отъ него, а само нѣмската *философия* на правото и държавата. и то само за туй, че послѣдната е свързана съ Германия.

Ако пристѣпимъ къмъ разгледването на самото нѣмско *status-quo* (свърѣменно положение). то получения резултатъ би се указалъ *анахронизмъ*, макаръ че къмъ неговото разгледване и да се е било пристѣпвало по единствено-приличпийтъ за това нхтъ т. е. отрицателно. Даже отричанieto на нашитѣ свърѣмени политически нарѣдби, ний ще намеримъ като фактъ, който е успѣлъ да се покрие съ пласкъ отъ прахъ въ историческитѣ архиви на свърѣменнитѣ нашъ народи. Когато азъ отричамъ нанудренитѣ коси, то все пакъ оставать други неанудрени. Когато азъ отричамъ нѣмскитѣ нарѣдби отъ 1843 год., то азъ по французаката хронология, едва ли се намирамъ въ епохата на 1789 година, значи още по далечъ отъ фокуса на свърѣменността.

Нѣмската история, дѣйствително, може да се гордѣе съ таквоъ движение, подобно на което нито единъ народъ на своя исторически небосклонъ не може да укаже, на и за въ бѣдъще не ще може да посочи. Ний само взмахме участие въ реставрациитѣ на свърѣменнитѣ народи, безъ да участвуваме въ тѣхнитѣ революции. Ний предъвковахме реставрациитѣ, първо, благодарение на

това, че другите народи имах смѣлостта да повдигнатъ знамето на революцията, и второ благодарение на туй, че тѣзи народи страдахъ отъ контръ-революции; съ други думи, затова, че, въ първия случай, нашите господари се страхувахъ, а, въ втория, затуй, че тѣ не се страхувахъ. Ний съ нашите си пастори на чело имахме съобщение съ свободата само въ единъ случай и то — въ деня на нейното погребение.

Сществува школа, която оправдава днесъ извършените извести съ вчерашните; която обявява за разумно въскои протестъ на крѣпостния робъ противъ камшика, ако само този камшикъ е старъ, вроденъ, исторически; школа, на която историята, като богъ Израилевъ на своя слуга Моисей, показва само своето а posteriori (грѣбъ). Тази *историческа школа на правото*, би открила историята на Германия, ако би самъ тя да не бѣше продуктъ отъ изобретателността на тази история. Този Шейлокъ, но Шейлокъ-слуга, който при въскои късь мѣсо, изрѣзващъ отъ народното сърдце, подлага се подъ клетвата на своята полица (wechsel), на своята историческа полица, на своята християнско-германска полица.

Напротивъ, добродушните енгусназисти, германофили по рождение и либерали по убеждение, търсятъ историята на нашата свобода по тѣзи крайове на нашата история, които се губятъ чакъ въ първобитните тевтонски гори. Но съ какво се отличава историята на нашата свобода отъ историята на свободата на дивия глгангъ, ако и едната и другата търсиме само въ първобитните гори? А при това на величави ни е известна истината, че каквото извикашъ въ гората, на туй се тя и отзовава. И тъй снокойствие на тевтонските гори!

Война на германските парѣдби! Безъ съмнение, война! Тий *стоятъ по долъ отъ уровня на историята*, по долъ отъ *всѣка* критика, но при все това тий все си оставатъ предметъ на критиката, както и престъпника, който, макаръ и да стои по ниско отъ уровня на челоувѣчеството, все пакъ си остава обектъ на дѣятелността на *палача*. Въ войната съ тѣзи парѣдби, критиката се явява не умствена страсть, но страстна дѣятелность на ума. Тя не е ножа на анатома, но е оржжието на войната.

Нейния обектъ се преобрѣща въ нейнѣтъ *неприяте-ль*. Тя се стреми не да го опровергае, но да го *уничтожи*. Тѣй като смисъла на тѣзи германски нарѣдби отдавна вече е опровергнѣтъ. И само по себѣ си туй вече не е обекти, достойни за процеса на мисълта, но само нѣщо което съществува и което е до толкова презрѣно, до колкото е и презрително. Критиката, като таква, нѣма защо да си разяснява своето отношение къмъ този предметъ, защото тя вече си е разяснила това. Тя вече е престанала да вижда въ тази си дѣятелностъ своѣта самостоятелна цѣль, и се е обърнала въ средство. Същността на нейния патетизмъ (страсть) е *негодуванието*, същността на нейната дѣятелностъ — *разоблачението*.

Тука работата иде да се изобрази силното взаимно натѣганне на всичкитѣ обществени сфери една върху друга, всеобщото бездѣтелно незадоволство, ограничеността, която до толкова си знава себѣ си ограниченостъ, до колкото и грѣши въ това отношение, а при това тя е и затворена въ рамкитѣ на правителственната система, и живѣе само при помощта за охранението на всеѣки *смѣтъ*, и *представляюща само смѣта* въ ролята си на *правителствена власть*.

Каква картина! Отъ една страна иде безконечното распокѣсване на общества на разнообразни племена, които стоятъ единъ противъ други съ своитѣ дребнави антипатии, въ пълно съзнание на своитѣ ниски цѣли си грубата тѣхна посредственностъ, при което само тѣхното взаимно двусмислено и недовѣрчиво отношение позволява на тѣхнитѣ повелители-господари да се обрѣщатъ съ всичкитѣ тѣхъ безъ разлика, макаръ и при неварушимостта на различнитѣ формалности, които като че ли има нѣщо да ги крепи за да бѣждатъ *твърими въ своето си съществуване*. И даже този самийтъ фактъ, че тѣмъ пмъ заповѣдватъ, че тѣхъ ги управляватъ и владѣятъ доказва до колко тѣ сѣ заставени да го признаватъ и исповѣдватъ като фактъ, даже и за *твъримостта* на небото! А, отъ другата страна, сѣ самитѣ тѣзи господари-повелители, величието на които се намира въ обратнo отношение къмъ тѣхното число.

Критиката, която има предъ видъ подобно съдържанне, е критика, която се намира въ ржченъ бой, а въ

такъв бой работата не е въ това, дали е благороденъ противника ни. ще ли го признаемъ за равенъ на себѣ си и възбужда ли той интересъ: работата е въ това, *да му се нанесе ударъ*. Работата е въ това, щото да не се даде на вѣмцигѣ нптъ мицута за самооблащение и за примирение съ ежщесгвующитѣ парѣдби. Критиката трѣбва да направи натиска — натискъ дваждъ по силенъ, като го усилва чрѣвъ съзнанието на претърпяваемий се натискъ; тя трѣбва да представи позора дваждъ по-позоренъ, като го направи публиченъ. Вѣрка една сфера на нѣмското общество трѣбва да бжде изобличена, като *partie honteuse* (срамна часть) на това общество: трѣбва тѣзи окаменели общественни форми да се заставятъ сами да се разиграятъ, като имъ се тапаника тѣхната собствена мелодия. Трѣбва щото самия народъ да се оплаши отъ самкииъ себѣ си, и чрѣвъ туй да се проникне отъ мъжество. Съ туй ще бжде удовлетворена най насжицната потребностъ на нѣмския народъ, а потребноститѣ на пародитѣ еж един и ежщи, защото тѣ ежществуватъ и съставляватъ причини за тѣхното удовлетворение.

Тази борба противъ органическото съдържанне на германското *status-quo* не може да не има интересъ и за обновившигѣ се народи, затуй защото германското *status-quo* е *откровението завъривание* на *ancien régime* (стария режимъ), а *ancien régime* е *скривающитѣ се недостатъкъ на всичкитѣ господарства*. Борбата противъ политическата съврѣменностъ на Германия е борба противъ миналото на обновленитѣ народи, а възврѣщанието къмъ това минало, още до день днешенъ, терзае и души цѣлия свѣтъ. За обновленитѣ народи поучително ще бжде да погледатъ, какъ *ancien régime*, като е прѣживѣлъ въ тѣхната история своята *трагедия*, сега, като призракъ наблюдаванъ въ Германия, разиграва нѣкъ тамъ своята *комедия*. Трагична е била неговата история, до като той е билъ мпрова сила, докѣтъ е ималъ задъ гърба си своето по ранно ежществуване.—тогашъ, когаго свободата е била само лично предположение: и докѣтъ е вѣрвалъ съ една дума, той самъ, и е билъ принуденъ да вѣрва въ своето собствено право. Докѣтъ този *ancien régime*, като съврѣмененъ мирови порѣдкъ се е бо-

рилъ съ мира, още развиваюци се, то па страната на първва е стояло всемирно-историческото заблужденне, а не личното. Затова и неговото падание е било и трагично¹⁾.

Съвременния германски режимъ, въ противоположностъ на това, е анахронизмъ, явно противорѣчие на общо-признатитѣ основни аксиомн, които идатъ да покажатъ несъстоятелността на ancien régime; той само си въобразява, че вѣрва въ самиятъ себѣ си, и иска щото и цѣлото челоуѣчество и то да си въобразява това. Ако би той дѣйствително да вѣрваше въ своята *сжщностъ*, то щеше ли да я скрива подъ *призрака* на чуждата сжщностъ, и щеше ли да търси своето спасение въ лицемѣрнето и въ софистиката? Съвременния ancien régime — туй е самиятъ комедиащъ въ всемирната драма, дѣйствителнитѣ хероп на които сж измрели. Историята постѣпа основателно, когато погребва остарѣлитѣ форми на живота: тя преминава прѣзъ много фазиси. Последния фазисъ на всемирно-историческитѣ форми на живота, това е —вейцата *комедия*. Боговетѣ на древната Гръция, като сж биле ведичьжъ вече смъртоносно ранени въ трагедията на есхиловия „Прикований Прометей“, трѣбвало още ведичьжъ да удрятъ и комически въ разговоритѣ на Лукяна. А защо така постѣпва историята. За туй, защото челоуѣчеството вѣсело, вѣсело да се распрости съ своето минало. Ний търсехме таквось нѣщо, което да принадлежи на политическитѣ държави, подобни на Германия, а таквось нѣщо е *оуеселото* историческо назначение.

Но щомъ като критиката си пзбере своя предметъ: съвременната социално-политическа дѣятелностъ, и щомъ като по такъвъ начинъ тя захване да се възвишава до истинно-челоуѣческитѣ задачи, то тя вече се поставя извънъ германското status-quo, или нѣкъ може да се отнесе къмъ предметъ на своето разгледвание и по ниско отъ уронена на самиятъ този предметъ. Главната задача на новитѣ вѣмена — туй е отношенията на индустрията, въобще отношението на економическия мпръ къмъ политическия. Но като въ каква форма захваща да интересува

¹⁾ Виджъ I-во приложение въ края на книжката: за падането на феодализма и въстържестванието на буржуазията.

тази задача и ъмцитѣ? Въ формата на *митарственното право, запретителната (протекционната) система*, въ формата на *националната економия*. Германофилството сега се прениса отъ челоувѣка въ веществото, и по такъвъ начинъ, въ едно прекрасно утро ний ще видимъ нашитѣ памучни-рицари и желѣзно-промышлени-хероп преобърнати въ патриоти. Слѣдователно, въ Германия, захвацатъ вече да признаватъ господството на монополята вътрѣ въ страната, а също така захваца да ѣ се дава възможностъ да господствува и върху външнитѣ отношения на страната. И така, въ Германия, заночватъ да пристѣпватъ сега къмъ онова същото нѣщо, отъ което вече захвацатъ да се отстраняватъ, въ Англия и въ Франция*). Старитѣ прогнили общественни нарѣдби, противъ които теоретически се борятъ тѣзи страни и които, щомъ дойде работата до носенieto на оковитѣ, едвамъ могатъ да ги претърпятъ, се посрещатъ въ Германия като утренната заря на прекрасното бждѣще, едвамъ що дрѣзнала да се попокаже изъ подъ листовскитѣ теории***) за да премине въ най жестока практика. Въ това врѣме, когато въ Англия и въ Франция задачата се формулира така: политическа економия или господство на обществото върху економическитѣ сили; въ Германия тя провъгласява: национална економия или господство на частната собственостъ върху нацията. Въ Англия и Франция се стремжтъ къмъ унищожението на монополята, която е дошла до послѣднитѣ свои резултати; въ Германия — нѣкъ къмъ дохожданието на монополята до най крайнитѣ нейни послѣдствия. Тамъ вече работа иде до развѣската, тука — едва до сблѣскванието. Това е то удовлетворителнитѣ примѣръ на нѣмскитѣ форми за съврѣменнитѣ въпроси, а примѣръ за това виждаме, нашата история, която, като неопитенъ повобранецъ, си е задала

*) Въ сѣция пакъ се мѣчи да върри и нашето правителство, като дапа различни концесии на нашитѣ фабриканти въ родѣ Мануфактури и С-не. Гледай за това общественнитѣ хроники на „Дель“ отъ VI VII и VIII книги 1891 год.

превод.

**) List — писателъ-економистъ отъ 40-тѣхъ години List яначи още и *жизнростъ*.

превод.

за задача до денъ днешенъ само да се упражнява, въ повторението на отдавна вече извършившитѣ се исторически процеси.

Ако да не бѣше отишло толкови на напредъ общото развитие на Германия, отъ нейното политическо развитие: то нѣмца по такъвъ начинъ щеше да участвува въ решението на въпроситѣ на съвременността, по какъвто начинъ може да участвува въ тѣхното разрешение и руснака. Но ако отдѣлната личност не е свързана въ предѣлитѣ, които ограничаватъ нацията, то нацията още по малко може да се счита за освободена, вследствие освобождението на отдѣлнитѣ личности. Скититѣ нито крачка не сж се приближили къмъ гръцката цивилизация затуй, защото гръцитѣ сж можиле срѣди своитѣ философи да покажатъ и на одного скита.

А за щастие ние сме нѣмци, а не скити.

Както древнитѣ народи сж преживявали своята минала история въ мпра на въображенията, въ *митологията*, така и ние, въ Германия преживяваме нашата бждща история въ мира на мислитѣ, въ *философията*. Чрѣвъ нжтъ на философията ний сме съвременници на настоящето, безъ да бждемъ негови *исторически* съвременници. Нѣмската философия е *идеално продължение* на нѣжката история. Следователно, когато ний подхвърлимъ на критика вмѣсто пенълното издание (*oeuvres incomplètes*) на нашата дѣйствителна история, посмъртното издание (*oeuvres posthumes*) на нашата идеална история, нашата философия, то ний си поставяме за задача, за която съвременността казва: „that is the question“ (туй е въпросъ). На *практическитѣ* противоречия отъ днешнитѣ държавни наредби, които иматъ мѣсто само у напредуалитѣ народи, съответствува, докътъ въ Германия, гдѣто сжщитѣ тѣзи наредби още не сжществуватъ, *критическото* противоречие отъ отражението на тия наредби въ философията.

Философията на правото и държавата въ Германия е единствената форма на *нѣжката история*, която стои на уровена на официалната съвременность на новата епоха. За това на нѣмския народъ трѣбва да се препише тази история, прѣживѣна въ бжлувания къмъ свитѣ съвременни наредби, и да се подхвърлятъ на кри-

тика не само тия нарѣдби, но и тѣхното абстрактно продължение. Бъдъщността на нѣмския народъ не може да се *ограничи*, нито съ непосредственитѣ отрицания на неговитѣ дѣйствителни държавни и правови нарѣдби, нито съ непосредственото осъществяване на неговитѣ идеални представления за държавата и правото, затуй, защото послѣднитѣ сж извършили непосредственитѣ отрицания на първитѣ, а своитѣ идеални нарѣдби той (народа) вече напълно е преживѣлъ въ първѣнията на своитѣ съсѣди. Затова политическата практическа партия въ Германия е справедлива когато изисква *отрицанието на философията*. Тя е не справедлива не тогасъ, когато поставя наложително туй изискване, а тогасъ, когато се установява само върху едно единствено изискване, безъ да се залавя по сериозно за неговото изпълнение и когато даже не е въ състояние да го изпълне. Тя мисли, че се достига отрицанието на философията съ туй, като си обърне къмъ нея грѣба и набърбори на нейни адресъ нѣколко злобни и банални фрази. Въ ограничеността на своя кръгъзоръ тя не отнася философията къмъ нѣмската дѣйствителност, или даже я туря по *ниско* отъ нѣмскитѣ практически въпроси и теории, които сж употребяватъ за нейното решение. Вий искате, щото за изходна точка да вземемъ дѣйствителнитѣ зародиши на живота, но вий забравяте, че петиския филизъ на живота на нѣмския народъ доръ до днешенъ денъ се е поодавалъ само изъ нодъ неговийтъ черепъ. Съ една дума: *Вий нѣма да се отдѣлитѣ отъ философията, ако не принесете нейнитѣ положения въ дѣйствителността*.

Тази сжщата грешка направя, щомъ като туря въ ходъ противоположнитѣ елементъ, и теоретическата партия, тази политическа партия, която се опираше на философията.

Тя усия да замѣни въ свъръменната борба *само критическата борба на философията съ нѣмския миръ*, безъ да има прѣдъ видъ, че цѣлата по *прѣдшната философия* е принадлежала къмъ този миръ и съставлява нѣгово *допълнение*, макаръ и идеално. Като се отнасяше критически къмъ своитѣ противници, тази партия се отнасяше къмъ себѣ си некритически, когато нѣкъ, като психо-

даше отъ послѣднитѣ на философията, или се остановяваше върху полученитѣ резултати отъ послѣдната, или пъкъ даваше за непосредственитѣ трѣбвания и резултати на философинтѣ, трѣбвания и резултати, които сж получени по съвсемъ други нхтъ, тогава когато тѣ — като ги смѣташе ги за върни — сж можиле наопаки да се получатъ само по нхтътъ на *отричаннето на по прѣдшната философия*, а именно философията като таквази. Ний мислимъ за въ бжджще да се повърнемъ къмъ по подробното разгледване на тази партия. Нейния корененъ недостатъкъ може да се формулира въ слѣдующата мисль: *Тя се е надѣвала да внесе философията въ дѣйствителността, безъ да исхожда изъ философията.*

Критиката на нѣмската философия на правото и държавата, която е достигнала въ Хегели своята най послѣдователна, най богата и наедно съ това и послѣдна форма, поставя си двѣ цѣли: тя е критически анализъ на съврѣмениния държавенъ строй и на свързаната съ него дѣйствителностъ; въ това сжщото врѣме тя е и най дръзкото отричанне на всичкитѣ съврѣменини начини за *въсприеманнето* на нѣмското *политическо и правово съзнание*, което е получило своето най чисто, най универсално, до уровня на *науката* издигнато изражение, находище се въ *умозрителната философия на правото*. Само въ Германия е била възможнона умозрителната философия, тази най крайната абстрактна обработка въ *мисльта*, на повото господарство, дѣйствителността на което се е намирала извънъ нашия миръ, макаръ че тази извънъ-мирова дѣйствителностъ да се е намирала задъ Рейнъ; но, отъ друга страна нѣмското получаванне на мисльта за съврѣменината държава по нхтътъ на абстракцията отъ дѣйствителния чловѣкъ, е било възможно само за туй и до толкова, до колкото съврѣменината държава сама сж е получила само по нхтътъ на абстракцията отъ *чловѣка въ неговата дѣйствителностъ*, или пъкъ удовлетворава, само въображаемо *чловѣка въ неговата цѣлостъ*. Нѣмцитѣ сж иминали въ политиката по нхтътъ на мисленето това, което другитѣ народи сж иминали по нхтътъ на дѣлата. Германия съставлява *теоритическата смьестъ* на другитѣ народи. Нейното мислене е ставало до толкова абстрактно и високомѣрно, до

колкото нейната действителностъ е ставала едностраична и се е понижавала. За това, ако status-quo-то на държавните царѣдби на Германия е изражение на ancien régime въ неговата завършеностъ, представляющъ само отровилтъ бодли, които е носѣлъ въ тѣлото на свъръменната държава, то икъ status-quo-то на нѣмското разбирашле държавата, съотверствува на несвършенствата на свъръменната държава, на недъгавостта на нейното тѣло.

Най силното противоречие отъ начинитѣ за въсприемашнето, които до сега сж се употребявали отъ нѣмскитѣ политически съзнания, се проявяватъ въ критиката на умоарителната философия на правото вече въ туй, че тази критика се съдържа не въ умоарителното съдържање, но въ задачитѣ, решенето на които е възможно само по единъ икъ: по пътятъ на *практиката*.

Въпроса е поставенъ така: ще ли може Германия да дойде чрѣзъ практиката à la hauteur des principes, (до висотата на принципитѣ) т. е. да се приближи до революцията, която би я повдигнала не само до официалния уровеньъ, на който се намиратъ свъръменитѣ народи, но и до онази висота, която е достойна за челоуѣка и която съставлява най близкото бѣдѣще на тѣзи народи?

Оръжието на критиката, не може наистина да замени критиката, която се навършва чрѣзъ схизмското оръжие; материалната сила може да се унищожи накъ чрѣзъ материалната сила, но сжщо таквази сила се явява и онази теория, която е могла да завладѣе маситѣ. А теорията може да завладѣе маситѣ само тогази, когато се олава о доказателствата ad hominem; а къмъ тѣзи доказателства тя се обръща само тогази, когато вече стане радикална. А да бѣде радикална, значи да търси причинитѣ на иѣщата. Но причинитѣ за всичко що се отнася до челоуѣка, се съдържа въ самитѣ него. За явно доказателство на радикализма въ нѣмската теория служи — значи и нейната практическа енергия — този фактъ, че тя е възвннала отъ дрѣзкото и *положителното* отстранение на религията. Критиката на религията се съдържа въ положението, че *висшето същество за челоуѣка е самитѣ челоуѣкъ*, слѣдователно истинска обязанность е да се направи превратъ въ всичкитѣ оиѣзи отношешя, които

преобръщатъ челоѡка въ унижено, въ порабощено, въ усамотено, въ презрително същество: тѣзи отношения неможемъ съ по добри думи да ги изразимъ. освещъ чрѣзъ произнесеното въсклицание на единъ французинъ по поводъ на проектирания данѡкъ за кучегата: „о, бѣдни псета, съ вази искатъ да се отнасятъ като съ хората.“

Даже отъ точка зрение на историята, теоретическата емансипация има за Германия специално-практическо значение. Революционното минало на Германия има мѣсто въ областта на теорията: туй истинно революционно минало е *реформацията*. Както тогава се захвана революцията въ главата на *моноха*, тѣй и сега тя се заночва въ мислитъ на *философия*.

Накѣтѣна. Лютеръ, одържа побѣда надъ робството, като се водеше отъ благовението, и го замени съ робството на убеждението. Той унищожи вѣрата въ авторитета, като въстанови авторитетъ въ вѣрата. Духовенството той преобръна въ миряне, като преобръна мирянитѣ въ духовенство. Той освободи челоѡка отъ външната религиозностъ, като създаде отъ религиозността особененъ вътрешенъ челоѡкъ. Той освободи плътта отъ оковигѣ. но наложи окови върху чувствата.

И ако протестантизма и да не бѣше истинското решение на задачата, но той искаше нейното рѣшение и турпн задачата върху истинската и основа. Отъ това време вече работата не се състоеше въ борбата на мирянина съ *черковника*, който стои извънъ него, но въ борбата му съ *свойтъ си вътрешенъ черковникъ*, съ своята си *черковна натура*. И така, както протестанското преобращение на мирянитѣ въ духовни емансипира свѣтскитѣ *наип*, *князетѣ*, съ тѣхния *кларъ* отъ привилегироваии съсловия и *филистери*, така също и философското преобращение на иѣмцитѣ въ хора, които сѫ проникнати отъ черковния духъ, ще емансипира *Неродѣтъ*. Както емансипацията не се ограничи само съ *князетѣ*, така и секуляризацията¹⁾ иѣма да се спрѣ само съ отшманитето на черковнитѣ

¹⁾ Отъ Латинското *Secularis*, преобръщанне на вѣщо отъ духовно въ свѣтско.

имоти. към което най изрѣдъ пристѣгнаха въ лицемерната Прусия. Въ това време сѣлската война, която е най радикалниятъ ф. ктѣ въ историята на Германия, претърпя несполука поради богословието. А сега, когато вече и самото богословие претърпя несполука, то въ скалата на философията ще се разбие и най дѣтиския фактъ на тази история — нашето Status-quo. Въ навечерието на Реформацията официалната Германия бѣше най послушното дѣте на Римъ. Сега, въ навечерието на своята революция, тя е послушно дѣте на тѣзи, които стоятъ по ниско отъ Римъ, а именно на Австрия и Прусия — тѣзи юнкери и филистери.

Но на радикалната революция въ Германия пречи на видъ само едно важно препятствие.

Революциитѣ се нуждаятъ отъ насивенъ елементъ, отъ *материална* основа. Теоритѣ всѣкога се реализиратъ до онази стѣпенъ отъ народътъ, до колкото тѣ сами се стремятъ къмъ реализацията на неговитѣ потребности. И ето въпросътъ: ще ли може да съответствува на грамадното противоречие мѣжду потребнитѣ на нѣмската мисль и фактитѣ на нѣмската дѣйствителность таквось сжщо противоречие мѣжду обществото и държавата, отъ една страна, и обществото съ само себѣ си отъ друга? И дали теоретическитѣ потребности ще бждатъ непосредствено и практически потребности? Недостатъчно е, че мисльта се стреми да се реализира въ дѣйствителността; необходимо е, щото и самата дѣйствителность да води къмъ мисльта.

Но германия не премина въ едно и сжщо време съ обновлениитѣ народи преходнитѣ стѣпени на своята политическа емансипация. Тя даже не достигна на практика тѣзи стѣпени, които въ теории вече остави задъ гърба си. А сега ще ли бжде въ състояние Германия, само съ едно *salto mortale* (отчаено скачанне) да прескочи не само прѣзъ туй което я стеснява, но—наведиъжъ и прѣзъ всичко това, което стеснява обновлениитѣ народи, прѣзъ туй, което я дѣйствителностьта тя трѣбва да осѣца и къмъ което е заставена да се стреми като къмъ освободението отъ своитѣ дѣйствителни препятствия? Радикалната революция може да бжде само революция въ името

на радикалните потребности, за които тука на гледъ, не достигатъ както изходните пунктове, така и необходимите условия.

Но, ако, отъ една страна, Германия и да е участвувала въ развитието на обновените народи само чрезъ отвлечената дѣятелностъ на мисълта си, безъ да се е нареждала въ редовите на дѣятелните борби въ дѣйствиелните борби на туй развитие, то тя отъ друга страна е споделяла нѣкъ какъ страданията на това развитие, като не е участвувала въ неговите наслаждения, въ чувствата на частното удовлетворение, получено отъ туй развитие. Абстрактната дѣятелностъ, отъ една страна, съответствува на абстрактното страдание отъ друга. За туй Германия когато и да е ще се намѣри на равнениа на общо-европейското обществено разложение, когато нѣкъ никога по рано не е стояла на равнениа на европейската емансипация. Нея можеме да я сравнимъ съ оня фетишизмъ, който е заразенъ отъ болезнеността на християнството.

Ако се вгледаме най напредъ въ *германското правителство*, то ще забележимъ, че условията на времето, положението на Германия, състоянието на нѣмската образованостъ, най послѣ неговия собственень благотворень шестникъ го принуждава да комбинира *недостатъците* на държавния строй на новата *цивилизация* — отъ облагите на която ний сж не ползуваме — съ недостатъците отъ *ancien régime*, който тѣй раскошно се е расцвѣтялъ у нами: тѣй щото Германия е принудена все повече и повече да участвува, ако не въ разумните, то поне въ неразумните елементи на държавните учреждения, които сж отпаили напредъ отъ нейното *status-quo*. Можемъ ли, на примеръ, да носочимъ на друга страна въ свѣта, която тѣй наврно да е споделяла всичките иллюзии на конституционните държавни наредби, безъ да знае тѣхните дѣйствителни страни, както това ний виждаме въ тѣй наречената конституционна Германия? Нима е могълъ друго правителство, освенъ нѣмското, да намисли съвкуплението на цензурните мъчения съ мъченията на французките септемврийски закони, които сж предполагали свобода на печата? Както въ римския патеонъ могатъ да се намерятъ *богове* отъ всичките нации, тѣй и въ Свѣ-

щевата Римско-германска империя се намиратъ *грегове* отъ всичкиѣ държавни форми. Този еклектизмъ (сборъ отъ всичко), е достигналъ непредполагаемитѣ до днешенъ резултати; за това може да засвидѣтелствува политико-естетическото лакомство на единъ отъ кралетѣ крале¹⁾, който е искалъ да играе ролята на кралетѣ отъ всичкиѣ видове, както феодалния, тъй и бюрократическиятъ, както неограничения, тъй и конституционниятъ, както авторитарния (самодържавния), тъй и демократическиятъ; ако народа не участвува въ ипесата, то *той*, краля, все пакъ ще си играе ролята, ако не за народа, то за *собственното си удоволствие*. Германия олицетворява недостатъцитѣ на съвременния политически строй, който, строй и е преобърналъ въ особенень самостоятеленъ миръ: затуй тя не може да раскъса своитѣ специално-иѣмски стеснения, ако не раскъса това, което въобще стеснява съвременния политически строй.

Утопическото бълнуване на Германия дохожда до тамъ, та може решително да се нарече, не радикална революция, не емансипация на *человѣчеството въобще*, но революция частна, революция *само* политическа, революция, която остава основитѣ на самото здание непобутнати. Но въ какво се състои тогава частната, само политическата революция? — Въ това, че се освобождава и достига господство надъ цѣлото *гражданско общество*, само една частъ отъ него; въ туй, че определенъ классъ, като налива отъ своето особенно положение, предприима емансипацията на цѣлото общество. Този классъ би освободилъ цѣлото общество, но при туй само условие, щото цѣлото общество да би се намирало въ неговото положение, т. е. да би владѣло съ богатства и образование, или да може, ако поиска, да ги владѣе.

Нито единъ классъ не може да играе тази роль, ако не повика, поне ъо мнута, ентусиазма въ своята срѣда и въ срѣдата на народнитѣ маси; въ нея мнута той се побратимява съ обществото и се слива съ него; въ нея мнута класса го смисатъ съ цѣлото общество, сънаватъ

¹⁾ Тука се има прѣдъ видъ Фридриха Вилхелма IV, кралъ пруски, който е започналъ да дарува отъ 1840 год.

го и го провъгласяватъ за всеобщъ представителъ; въ нея минута правата и изискванията на класа сж дѣйствително права и изисквания на самото общество; той дѣйствително се явява и глава на обществото и негово сърдце. Само въ името на всеобщитѣ права на обществото, отдѣлния класъ може да си извоюва господство надъ всичкитѣ други¹⁾. За да може единъ класъ да завоюва тази роль на освободителъ, а наелно съ туй роля на политически експлоататоръ, и да се въсползува отъ всичкитѣ сфери на обществената дѣятелность за въ интереситѣ само на своята си собствена сфера на дѣятелность, е недостатъчна само революционната енергия и съзнание на неговата умствена сила. За да може народната революция и емансипацията на отдѣлния общественъ класъ да съвпаднатъ, за да може отдѣлното съсловие да се вземе за съсловие, което е обхваляло цѣлото общество, необходимо е, щото всичкитѣ обществени недѣгавости да бждатъ сконцентрирани въ други иѣкой класъ, необходимо е, щото опредѣленото съсловие, да се яви съсловие, което като предизвиква всеобщо възмущение, да бжде олицетворение на всичко туй, което стеснява цѣлото общество; трѣбва, щото отдѣлната обществена сфера, да се счита за общепризнато социално престѣпление²⁾, така щото освобождението отъ натиска на тази сфера да бжде всеобщо самоосвобождение. За това, щото едно съсловие за да се яви, раг excellence съсловие-освободително, трѣбва щото, въ противоположность, друго иѣкъ съсловие да се яви съсловие-угнетително. Универсално-отрицателното значение на французкото дворянство и духовенство, е обусловило универсално-поло-

¹⁾ Само въ името на тѣзи всеобщи права на обществото, буржуазията е могла да нанесе съъртопосенъ ударъ на феодализма; само въ името на тѣзи всеобщи права тя малъга народа и го взе за помощникъ въ борбата, догдѣ да извоюва своето господство върху цѣлото гражданско общество.

прев.

²⁾ Туй общопризнато и научно доказано «социално престѣпление», днесъ се олицетворява въ самийтъ капиталистически буржуазенъ класъ. Гледай за това II-то приложение въ края на книжка-та за «Историческата тенденция на капиталистическото патриуарпие».

прев.

жителното значение на нарѣдъ съ тѣхъ стоящиятъ и тѣмъ противопологающиятъ се класъ на *буржуазията*.

Но на всѣки отдѣленъ класъ въ Германия не достига не само тази послѣдователностъ, тази рѣзкостъ, това мжжество, тази безцеремонностъ, които би му заленили клеймото като на представителъ на отрицателния елементъ на обществото: но нито единъ отъ тѣхъ не притежава и оная душевна широта, която би му позволила поне на минута, да се отождестви съ душата на народа, онзи творчески ентузиазмъ, който отъ матерпалната сила създава политическо могъщество, онази революционна храбростъ, която хвърля върху свойтъ си противникъ дръзкия народъ: „азъ съмъ нищо, но азъ трѣбва да съмъ всичко“. Основния капиталъ на нѣмската нравственостъ и честостъ съставлява, не само у личноститѣ, но и у классовѣтъ, този скромный егизмъ, който признава своята посредственностъ и допуска признаването на тази посредственностъ и у другитѣ, макаръ и за въ негова вреда. За това отношението мѣжду различнитѣ слоеве на нѣмското общество пма не драматически, а епически характеръ. Всѣкой отъ тѣхъ захваща да съзнава своитѣ особенни нужди и да иска тѣхното удовлетворение заедно съ удовлетворението нуждитѣ на другитѣ слоеве, но това го върши той не тогава, когато се намира подъ влиянието на натиска, на другитѣ слоеве: а само тогава, когато условията на времето, безъ всѣкакво съдѣйствиє отъ негова страна, създадхтъ подъ него новъ общественъ слой, когато той на свой редъ може да угнетѣва. Даже е гордостъ за срѣдния класъ въ Германия да има въ нравствеността си за основа туй съзнание, че той е общъ представителъ на филистерскитѣ посредственности на всичкитѣ други класове. За това, не само нѣмскитѣ крале *mal-a-propos* (не на време) се въскочватъ на престола, но и всѣка обществена сфера претърпява поражение, ако се залови да изработва за себѣ си стеснения, преди да е рѣкъсала онѣзи стеснения, които пречатъ на нейното развитие и, ако се залови съ искаванieto тѣснитѣ елементи на своята природа, преди да е могла да открие и нейнитѣ великодушни елементи. Случая за изиграването на великата роль, е минавалъ за всѣка

една отъ тѣзи сфери. преди тий да сѣ се явявали. Всѣкой классъ, катъ е встъпвалъ въ борба съ класса, който е стоялъ надъ него, вече се е намиралъ въ борба п съ оизи классъ, който се е намиралъ надъ него. Затова князетъ водятъ борба съ царетъ, бюрокрацията съ дворянството, буржуазията съ великитъ тия наедно, а пролетарията вече захваща борба съ буржуазията. Едва само срѣднитъ классове, и то отъ къмъ свое си гледище, захвашатъ да усвояватъ идеята за емансипацията, когато вече развитието на социалнитъ условия и успехитъ на политическитъ теории обявяватъ, че отъ туй гледище не може вече да се гледа, защото е остаряло и трѣбва, или да се промени, или да се преформирана.

Въ Франция е достатъчно да бждеш нищо за да занесашъ да бждеш всичко. Въ Германия за да не се откажеш отъ всичко трѣбва да бждеш нищо. Въ Франция частната емансипация е почва за всеобщата; въ Германия всеобщата емансипация е *conditio sine qua non* (срѣдство, което е необходимо) за всѣка часна. Въ Франция свободата, въ цѣлата нейна цѣлостъ, е продължение отъ продължителния процесъ на постъпенното освобождение; въ Германия—е слѣдствие за невъзможността на туй постъпено освобождение. Въ Франция всѣки общественъ классъ е *политически идеалностъ* и съзнава себѣ си преди всичко не за отлѣленъ классъ, а за прѣдставителъ на общественитъ потребности въобще. Затова, тука ролята на освободителя преминава послѣдователно въ драматически процесъ къмъ различнитъ классове на французкия народъ, догдѣто тя (ролята) най послѣ не понадне въ участъта на този классъ, който ще осъществи социалната свобода не върху базиса на известнитъ условия, лежащи пзвътъ челоуѣка, но все пакъ създадени отъ челоуѣчскитъ общества, а класса, който ний послѣ ще организира цѣлия строй на челоуѣческиа животъ върху базиса на социалната свобода. Въ Германия, гдѣто практическия животъ е до толкози безидеинъ, до колкото и пдейния е непрактиченъ, нито единъ общественъ классъ не обнаружава потребността за всеобщата емансипация и способността къмъ нея, до кѣтъ той къмъ тона не бжде заставаелъ *непосрѣдствено* отъ самото си положение, отъ

материалната необходимост, отъ тѣжестъта на своитѣ собствени окови.

Но гдѣ е тогави положителната възможностъ за емансипацията на нѣмския народъ?

Отговора е: въ създаванетоъ на такъвъ общественъ классъ, който да е свързанъ съ радикалнитѣ окови; такъвъ общественъ классъ, който да не принадлежи къмъ никакъвъ общественъ строй: такъвъ съсловие, което унищожавя всичкитѣ други съсловия: такъвъ общественна форма, на която универсалнитѣ страдания би открили характеристичнитѣ чърти на универсализма, която да не търси за себѣ сп *особени права*, затуй че по отношение къмъ нея сѫ *нарушени правата* и то не въ кой знай какво сп *особенно* отношение, но че е *нарушена правдата въобще*; такъвъ общественъ слой, който да не може вече да търси опора въ каквито и да било *исторически* преимущества, освенъ въ своята сп човѣшка природа: който да се намира не богъ знай въ какви частни противорѣчия съ резултатитѣ на германския държавенъ строй, а въ всестранна противоречия съ всичкитѣ основи на този строй: такъвъ общественна сфера, най послѣ, която да не може да завоюва свободата само за себѣ сп, ако се не освободи отъ всичкитѣ други общественни сфери и ва тѣхъ самитѣ ако не извоюва свободата: която, на кратко, да би прѣдставлявала *нѣматa загуба* на всичко, което принадлежал на човѣка, и да би могла, покрай туй да сп завоюва мѣсто въ живота, само *отново като си придобие напълно всичкитѣ човѣчески права*. Този особенъ классъ, който олицетворява съществуванетоъ на свърѣмешното общество, е *пролетарията*.

Пролетарията въ Германия захваща да се създава само чрезъ появяванетоъ въ нея на индустриалното движение¹⁾, затуй, защото той представлява не оная спрмашия, която естествено произлиза, но тази, която се поражда искусствено: не тази маса, която механически е притисната отъ обществото и която едва цепенква, едва

¹⁾ Вижди въ края на книжката III-тото приложение: кое създава пролетарията и какъ се той организира.

одържа върху плещитѣ си пеговото теготенне, а тази, която се появява като резултатъ отъ силното общественно разлаганне, а най-вече отъ разлаганнето на сръдното съсловие; макаръ само по себѣ си да се разбира, че въ редоветѣ на образующиятъ се, но този начинъ, пролетариятъ постъпающе нахдуватъ елементи и отъ естествено-развившата се нищета, а също и отъ християнско-германското крепосничество.

Когато пролетарията проявлява разлаганнето на съвременния буржуазенъ строй, то той въ това исказва само тайната на своето собствено съществуване, тъй като е щински самси той и съставлява фактическото разлаганне на този строй. Когато той изисква уничижението на частната собственостъ, съ това той възвежда само въ принципъ на общественния строй туй, което обществото вече е възвело въ принципъ, него — пролетарията, и, което въ него, като отрицателенъ общественъ резултатъ е възлютило вече, безъ всякакво съдѣйствие отъ негова страна. Правдата на пролетарията по отношение къмъ заарждающиятъ се миръ еж, също такъзи, каквито еж и правата на нѣмския краля по отношение къмъ вече създадениятъ съвремененъ миръ, и, когато този краля се пронася за народа и казва: „мой народъ“, тъй също както би казалъ и за коня: „мой конь“, то той, краля, кто обявава народа за своя частна собствещностъ, иска самичекъ съ туй да каже, че притежателя на частната собствещностъ е краля.

Както философията намира въ пролетарията своето материално оръжие, тъй и пролетарията намира въ философията своето духовно оръжие, и щомъ като мълнията на мисълта удари по единъ пай съответствующи начинъ въ тази павна почва отъ народитѣ маси ще се павърши и еман ппацията на нѣмцитѣ въ чловѣци.

Нека резюмираме заключението.

Единствено практически възможното освобождение на Германия, се явява освобождение отъ точка зренье на тази теория, която за висше същество на чловѣка обявява сампй чловѣкъ. Освобождението на Германия отъ сръдно-вѣковния гнетъ, е възможно само въ форма на освобождение отъ всичкитѣ човски резултати на побѣди, павършени надд сръднитѣ векове. Въ Германия нито една

Форма на робството не може да бъде уничижена, ако се не уничижат всички форми на робството. Истинската Германия не може да стане револуционна, освен ако не се изобрети по ней радикален начинъ. Истинскиятъ италианецъ — това е съществуващия на чужбината. Философията въ тази смисленна играе ролята на гласата, пролетариата — ролята на сърдцето. Философията влиза въ историята на действителността, ако предварително не уничижи пролетариата: пролетариата не може да се уничижи ако той самъ не реализира философията въ действителността.

А когато бащата въздигне всички вътрешни души, то въздигането деля за въскресението на Германията че бъде известно чрезъ зънливия гласъ на гласния вестелъ.

ПРИЛОЖЕНИЯ.

I

Изъ „*Misère de la philosophie.*“

Економистите употребяватъ твърди страници начинъ на изреченне въ своитъ разсъждения. За тѣхъ съществуватъ само два рода учреждения: едни — естествени, други — неестествени. Въ този случай економиститъ приличатъ на теологитъ, които тѣй също иматъ два вида религии. Всяка чужда религия, спорди тѣхното мнеше, е дѣло човѣческо, а своята собствена религия взиматъ за еманация (произхождение) на бога. И като казватъ, че съществуващитъ отношения — т. е. отношениятъ на буржуазното производство са естествени, тѣ, економиститъ, искатъ съ тона да кажатъ, че при тѣзи отношения на производството, богатствата и развитието на производителитъ сили се извършватъ подобно законитъ на природата. За това и самитъ названия на отношенията се оказватъ за естествени закони.

независими отъ влиянието на времето. Обществото трѣбва всѣкога да се намира подъ влиянието на тия вѣчни закони. Но такъв начинъ по прѣди е имало историч., но сега я вече нѣма. История е имало за това, защото е имало феодални учреждения, и за това, че въ тия феодални учреждения ний намираме такъвизъ отношения на производството, които сж съвършено неприлични на буржуазнитѣ, препорѣчвани отъ самитѣ економисти за естетически и за вѣчни.

Феодализма, така сжщо си е ималъ своитѣ пролетарии: крепостниците, които сж съдържали въ себѣ си всичкитѣ зародиши на буржуазията. Феодалното производство на свой рѣдъ, е съдържало въ себѣ си два неприлици елемента, които економиститѣ наричатъ добра и лоша страна на феодализма, безъ да забелѣватъ при това, че лошата страна всѣкога взима връхъ надъ добрата. А именно лошата страна, която като обусловва съ себѣ си борбата, създава историческото движение. Ако би въ епохата, когато е господствувалъ феодализма, економиститѣ, които сж биле очаровани отъ рицарскитѣ добродетѣли, отъ хармонията мѣжду правата и обязанности, отъ патриархалния животъ на градоветѣ, отъ процѣтявашието на домашната промишленостъ въ селата, отъ развитието на производството, което е било организирано въ корпорации, гилди, и цехове, съ една дума, ако бѣха тѣ истински очаровани отъ всичко туй, което съставлява добрата страна на феодализма, и си поставеха за задача да отстраняватъ другата страна на медала—рабството, привилегията, анархията—то къмъ какво щѣха да ги доведатъ тѣхнитѣ усилия? Тогази елемента, които обусловватъ борбата щѣха да бждатъ унищожени, развитието на буржуазията щеше да бжде прекъснато още въ самия си зародишъ. И тѣи економиститѣ щѣха да си поставятъ за задача отстранешето на историята.

А когато взела връхъ буржуазията, то нѣмало ни дума, за добрата или за лошата страна на феодализма. Ти встъпила въ владѣнието на производителнитѣ сили, които били развити отъ самата нея при господството на феодализма. Но наедно съ това биле унищожени и всичкитѣ стари економически форми, съ всичкитѣ имъ съответствующи граждански отношения, както и политическия строй, който е служилъ за официално пзржение на старото общество.

Но такъв начинъ, за да можемъ правилно да се произнесемъ за феодалното производство, трѣбва да го разгледаме, като способъ на производството, основано върху антагонизма. Трѣбва да покажемъ, какъ еж е създадо богатството въ тази сръда, която е била основана върху антагонизмътъ какъ паралелно съ развитието борбата на классовѣтъ, еж се развивали и производителнитѣ сили, и какъ, най послѣ, единъ отъ тѣзи классове,—който е представлявалъ съ себѣ си лопатата страна, неудобната страна на обществото—постоянно е расълъ до онова врѣме, докѣтъ, най послѣ, хубаво не съзрели материалнитѣ условия за неговото освобождение. Но като поставяме по такъвъ начинъ, не ще ли признаете вий, че способитѣ на производството, сжищо както и тѣзи отношения, при които се извършва развитието на производителнитѣ сили, по никой начинъ не съставляватъ вѣчни закони, а съответствуватъ на известно развитие на хората и на тѣхнитѣ производителни сили; не ще ли признаете тѣи сжищо, че всѣко изменение въ областта на производителнитѣ сили които принадлежатъ на хората, необходимо води слѣдъ себѣ си изменение и въ отношенията на производството? Тѣи като необходимо е прѣди всичко да се занаятъ придобититѣ производителни сили,—тѣзи плодове на цивилизацията,—то само по себѣ си доаждва необходимостта да се уничтожатъ традиционитѣ форми, въ които тѣ еж биле произведени. Слѣдъ този вече моментъ, по предидния революционенъ классъ се преобрѣща въ консервативенъ.

Още отъ самото свое начало буржуазията се намира въ тѣсни отношения съ пролетарията, който по своето развитие е остатъкъ отъ пролетарията на феодалнитѣ врѣмена. Въ течението на своето историческо развитие, буржуазията необходимо развива свойственитѣ си характеръ на антагонизма, който отъ най нацрѣдъ е твърдъ неясенъ и ежществува само въ скрито състояние. Но въ по пататашното развитие на буржуазията, въ нейнитѣ недра се развпва вече новъ пролетариятъ, пролетарията на новото врѣме: мѣжду пролетарията и буржуазията се завързва борба, която прѣди да бжде почувствувана, забележена, оценена, разбрана, призната, и грѣмко провъзгласена и отъ двѣтъ страни, проявява се само въ преходящитѣ факти.

само въ единичнитѣ стѣнителни сблъсквания. Отъ друга страна, ако всичкитѣ членове на свъръменната буржуазия иматъ единъ и същъ интересъ до колкото тѣ образуватъ отдѣленъ класъ, който се противоплага на други класъ, то въ тѣхнитѣ собствени взаимни отношения тѣхнитѣ интереси сж враждебни и противоположни. Тази противоположностъ на интереситѣ имъ произстича отъ економическитѣ условия на живота имъ. Но такъвъ начинъ, отъ дѣнь на дѣнь става все повече и повече очевидно, че характера на тѣзи отношения и производството, въ предѣлитѣ на които се извършва движението на буржуазията, се отличава съ двойственностъ, а никакъ не съ еднообразие и простота, защото при тѣзи сжщитѣ отношения, при които се произвежда богатството, поражда се и сиромашията: защото при тѣзи сжщитѣ отношения, при които се извършва развитието на производителнитѣ сили, развива се и силата на угнетението, защото тѣзи сжщитѣ отношения създаватъ буржуазното общество, т. е. богатствата на буржуазния класъ, само при условията на постоянното унищожение богатствата на отдѣлнитѣ членовеотъ този класъ се извършва и развитието на постоянно растящия пролетарятъ.

Колкото повече се обнаружава този характеръ на антагонизма, толкова повече догаждатъ въ разрѣзъ съ своитѣ си собствени теории научнитѣ представители на буржуазното производство — економиститѣ.

Тѣзи економисти образуватъ различни школи.

Има економисти фаталисти, които тѣй сж индиферентни въ своитѣ теории къмъ туй, което тѣ наречатъ неудобства на буржуазното производство, както и самитѣ буржуа сж нечувствителни на практика къмъ страданията на пролетарията, съ помощта на когото тѣ патриватъ своитѣ си богатства. Тази фаталистическа школа има своитѣ класици и своитѣ романтици. Напримѣръ тѣхнитѣ класици, — като Адама Смитта и Рикардо — явяватъ се предствители само на този периодъ отъ буржуазията, когато тя се е намирала още въ борбата съ остаткитѣ на феодазното общество, и се е стремела да очисти само економическитѣ отношения отъ тѣзи феодазни остатки, да развие производителнитѣ сили, да придаде новъ размахъ на промишлеността и търговията. Пролетарията, който е взималъ участие

въ тази борба, и който е бил погълнатъ отъ нейната охтичева дѣятелностъ, въ този периодъ, е знаелъ само преходщи, случайни бѣдствия и самичекъ е гледалъ на тѣхъ като на таквизи. Задачата на економиститѣ, подобни на Адама Смита и Рикардо, които се явяватъ историци на тази епоха, се състои само въ това, да разяснятъ по какъвъ начинъ се придобиватъ богатствата при отношенията на буржуазното производство, да въведжтъ тѣзи отношения въ закони и категории, и да покажатъ до колко тѣзи закони и категории сж удобни за производството на богатствата прѣдъ законитѣ и категориитѣ на феодалното общество. Въ тѣхнитѣ очи сиромашията се явява само болѣзпешностъ, която съпровожда всѣко раждание, както въ природата тъй и въ промишлеността.

Романтицитѣ принадлежатъ на нашата епоха. къмъ това врѣме, когато буржуазията доказда вече въ свършенна противоположностъ съ пролетарията, когато сиромашията захваща да се появява въ таквизи сжщо грамадни размѣри, въкаквито — и богатствата. Тогавя економиститѣ разиграватъ отъ себѣ си разочорованитѣ фаталности, и отъ висотата на своето величие хвърлятъ погледъ на тѣзи машини въ чловѣчески образъ, труда на които създава богатствата. Тѣ подражаватъ на велчкитѣ начини на дѣйствие на своитѣ прѣдшественици, но индиферентизма, който е билъ у тѣхнитѣ предшественици шайвностъ, у тѣхъ става кокетство.

Слѣдъ тѣзи се явява хуманитарната школа,*) която притиска блязо до сърдцето си лоната страна на дневнитѣ отношения на производството. За успокоението на съвестта си тя се старас по възможности да изглади смществующитѣ контрени: тя искрено оплаква бѣдността на пролетарията и ожесточената конкуренция мѣжду буржуата: тя съветва работницитѣ да бжджтъ умерени, хубаво да работятъ и да раждатъ по малко. Тя предлага на буржуазията да внесе умеренностъ въ своето производително усърдце. Цѣлата теория на тази школа се състои въ безконечни противоречия мѣжду теорията и практиката,

*) Малтузианцитѣ, на които за единъ отъ виднитѣ представители явява и учения англичанинъ Джонъ Стюартъ Милъ.

мѣжду принципа и неговитѣ последствия, мѣжду идентѣ и тѣхното приложение, мѣжду съдържанieto и формата, мѣжду същността и дѣйствителността, мѣжду правото и факта, мѣжду до брата и лешата страна.

Филантропическата школа е усъвършенствуваната хуманитарна школа. Тя отрича необходимостта отъ антагонизма. Тя иска да преобърне всичкитѣ хора въ буржуа. Тя иска да осъществи теорията, до колкото тази теория се отличава отъ практиката и не съдържа въ себѣ си антагонизма. Отъ само себѣ си се разбира, че не е трудно да се отвлече чловѣкъ въ теоритѣ и да пабѣгне отъ противоречията, които на всѣка крачка се срещатъ въ дѣйствителността. Подобна теория представлява съ себѣ си идеализирана дѣйствителност. Но такъвъ начинѣ филантропитѣ искатъ да занаятъ тѣзи категории, които представляватъ съ себѣ си буржуазитѣ отношения, и да отстранятъ този антагонизмъ, който е неотделимъ отъ тѣзи категории, тъй ктто той съставлява тѣхната същност. На филантропитѣ имъ се струва, че тѣ сериозно се боритъ противъ буржуазната практика, когато въ същностъ тѣ сами сж много повече буржуазни, отъ колкото който и да билъ други.

Както економиститѣ се явяватъ за научни представители на буржуазния классъ,—така също социалиститѣ и комуниститѣ се явяватъ теоретици на пролетарията. До когато пролетарията още не е до тамъ развитъ, щото да може да се групира въ особененъ классъ, до когато, същодователно, самата борба на пролетарията съ буржуазията нѣма още политически характеръ, и до когато още производителнитѣ сили не сж се до таквази степенъ развили въ недрата на буржуазията, щото да даджтъ възможность, да се намерятъ материалнитѣ условия, които сж необходими за освобождението на пролетарията и за образуванieto на неговото общество—то до това врѣме тѣзи теоритици се явяватъ утоцисти, които за да помогнатъ на нуждитѣ на угнетения классъ—изследоватъ системи и се стремятъ да намерятъ обновляющата наука. Но като се има прѣдъ видъ, какъ крачи наапрѣдъ историята, а наедно съ това и какъ по ясно се показва борбата на пролетарията,—то за тѣхъ става пълшно гуй търсение на науката въ

своитѣ си собствени глави; тѣ трѣбва да си дадатъ сметка за всичко това, което се извършва прѣдъ тѣхнитѣ очи и да станатъ паразити на дѣйствиелнитѣ експити. До колкото тѣ търсятъ науката и изислюватъ разни системи, до толкзи тѣ преживяватъ само началото на борбата, тѣ виждатъ въ спроманията само сиромашията, безъ да забелязватъ нейния революционно-разрушителенъ характеръ, този пейенъ характеръ, койго схвършено ще уничтожи старото общество. Но ведтъкъ забелѣзанъ този характеръ, науката виче става съзнателенъ резултатъ на историческото движение, тя вече престава да бива доктринерска и се преобрѣща въ революционна.

II

Изъ „Le Capital“

ГЛАВА XXXII.

Историческата тенденция на капиталистическото натрупване.

Онова, което лежи въ основата на първоначалното натрупване на капитала, въ основата на неговия исторически генезисъ, е експлоатацията на непосредствениятъ пропзводигель, уничтоженето на часната собственостъ, която е основава върху личния трудъ на своя притежателъ.

Часната собственостъ, като противоположностъ на колективната, съществува само тамъ, гдѣто както орждията, така и всичкитѣ външни условия на труда принадлежатъ на частни лица. Но спорѣдъ това дали тѣзи послѣднитѣ сж работници, или не-работници, то и частната собственостъ мепи лицето си. Безкрайно-разнообразнитѣ форми, които тя на пръвъ погледъ взима, не сж друго освенъ отражение на сръднитѣ състояния мѣжду тѣзи двѣ крайности (частната и колективната собственостъ.)

Частното притежание на орждията на труда отъ страна на работника е отличителната чърта на дребиата индустрия; била тя земледѣлческа или машифактурна, а

тази последната (дребната индустрия), тъй да се каже е перипиерата (разсадникът) на социалното производство. — Нико ата, гдето се упражнява ръчната похватност, чудесното искусство и свободната индивидуалност на работника. Наистина този начин на производството се среща въ срѣдата на робството, крепосничеството и другитѣ състояния на зависимост; но то преусѣтва, развива всичката своя енергия и придобива своята целокупна и класическа форма само тамъ, гдето работника е свободенъ притежател на срѣдствата на труда, които той самъ туря въ дѣйствиe, като и примѣръ, селенна—земята която обработва, художника—инструментитѣ съ които борави и пр.

Този промишленъ режимъ на независими производители—производители, които работятъ за своя сметка и отговорност, предполага раздробление на земята и расхвърленост на другитѣ срѣдства на производството. А пошеже той изключва всѣка централизация, то той но този начинъ изключва и всѣка кооперация въ широкъ размѣръ, всѣко строго распределение на трудътъ въ работилницата и на полето, а така също и машинството, както и научното господство на човека върху природата, свободното развитие на социалнитѣ сили на трудътъ, хармонията и единството въ цѣлитѣ, начинитѣ и дѣйствиата на колективната дѣятелност. Той е съвместимъ въ твърдѣ ограниченото състояние на производството и обществото. Да го увековичиме, би значило спорѣдъ думитѣ на Пейѳора, все едно „да провъгласяваме посредственостъ въ всичко“. Но веднъжъ достигналъ до известна стѣпенъ, той отъ само себѣ си вече създава материалитѣ елементи на своето унищожение. Отъ тая мнѣта ония сили и страсти, които той е притескалъ, почватъ да се вълнуватъ и бликатъ въ недрата на обществото. Той трѣбва да загние — и той вече загнива. Неговото движение къмъ самоунищожение, чрезъ преобрѣщането на индивидуалнитѣ и расхвърлени срѣдства на производството въ срѣдства социално-средоточени, като създава отъ дребната собственичност на грамадното болшинство, колективната собственичост на пѣкоцияна. — съ едпаречъ, тази сърдцеиздирателна и ужасна експроприация на работническия народъ, съставлява първоначалната история, происхождението, генивиса на каш-

тала. Тази експлоатация съдържа цяла върволица отъ насилствени мърки, отъ които ний прегледахме само най забелжителнитѣ, които съставляватъ епоха въ първоначалното патруивание на капиталта.

Отчуждението на непосредственитѣ производители се извършва съ единѣ безжалостенѣ вандализмъ, който се тласка отъ най инекитѣ наклонности, отъ най ужаснитѣ и най отвратителнитѣ по своята дребнавостъ страсти. Часната собственостъ, която се основава върху лишпя трудъ, тази собственостъ, която така да се каже, приковава отдѣлния независимъ работникъ къмъ външнитѣ условия на труда, ще бжде изместена отъ капиталистическата частна собственостъ, която пъкъ се основава върху експлоатацията на чуждия трудъ — надничарството.*)

Щомъ този процесъ на трансформация достатъчно разложи отъ основитѣ до върха старото общество и производителитѣ бжджтъ превърнати въ пролетарии, а тѣхнитѣ условия на труда въ капиталъ, щомъ най послѣ капиталистическия режимъ се закрепи само върху економическата сила на гвцата; то по нататъшното социализиране на трудътъ, както и постъпеното превръщанне на земята и на другитѣ сръдства на производството въ социално-експлуатируеми общи оръдия или по нататъшното унищожение на часната собственостъ, вима вече нова форма. Онова, което сега трѣбва да бжде отчуждено, не е вече независимия работникъ, но капиталиста, началника на една армия или отрѣдъ отъ надничари.

Тази експлоатация се извършва по силата на неизменнитѣ закони на капиталистическото производство, които водятъ къмъ централизиранието на капиталитѣ. Заедно съ тази централизация, отчуждението на болшинството капиталисти отъ меншенството, ний виждаме да се развива и да приема все по широкъ и по широкъ размѣръ приложението на тѣхническата наука, методическото и крушото експлоатиране на земята, превръщаннието на оръдията на трудътъ въ мощни двигатели чрѣзъ задружното имъ упо-

*) „Ний се пахираме при едно пово състояние на общество-то... Ний се страшимъ да отдѣлимъ собствеността отъ трудътъ.“
Sismondi: nouveaux principes de L'Econ. polit. t. II, p. 434.

трѣбление, а отъ тукъ и економизпраннето на срѣдствата на производството и пренитанието на всичкитѣ народи въ мрежата на всеобщия пазаръ, отъ гдѣто си води началото и мѣждународния характеръ на капиталистическия режимъ. Заедно съ намалението числото на самодръжцитѣ на капитала, които узорниратъ и монополизиратъ всичкитѣ преимущества на тоя перподъ отъ социалната еволюция, расте и мизерията, огнетението, порабощението, разстлениостта, експлоатацията, но заедно съ туй—и съпротивлението на постоянно нарастяющия работнически класъ, който все повече и повече се дисциплинира, обийдинява и организова подъ силата на самия механизъмъ на капиталистическото производство. Монополизпраннето на капиталата става пречка на онии начини на производството, което е растѣло и преуспѣвало съ него и подъ неговото покровитѣлство. Социализпраннето на труда и централизпраннето на неговитѣ материални двигатели най послѣ ще дойдатъ до една точка, когато не ще могатъ вече по пататкъвъ да се побержатъ въ своята тѣсна капиталистическа обливка. И тази обливка се раздира и става на парчета. Частъ на капиталистическата собственностъ удря най послѣ. Отчуждениитѣ на свой рѣдъ се отчуждаватъ.

Капиталистическото присвоение, което е нагълно съобразно съ начина на капиталистическото производство, съставлява първото отричанне на оная часна собственостъ, която се основава на независимийтъ и личещъ трудъ. Но капиталистическото производство само ражда своето собствено отричанне, и то съ оная фаталностъ, която ний виждаме въ измененията на природата. *Туй е отричанне на отричаннето.* То въстановява часната собственостъ на работникътъ, която сега се основава върху прпобретенията на капиталистическоата ера, т. е. върху кооперацията и общото притежание на срѣдствата на производството, въ туй число и земята.

Превръщанието на раснокъсаната часна собственостъ, плодъ на личния трудъ, въ капиталистическа собственостъ, представлява, разбира се, процесъ несравнено по бавенъ и труденъ, отъ колкото превръщанието на капиталистическата часна собственостъ, която въ същностъ се основава върху общественния начинъ на произ-

подството. т. социална собственост. Въ първия случай работата се касаеше до отчуждението на народа от неколцигна узурпатори, когато пъкъ тукъ работата се отнася до отчуждението на тия неколцигна от народътъ. *)

III

Изъ „*Misère de la philosophie.*“

Първитъ опити на работниците да се здружатъ помежду си всекога взиматъ формата на коалиции (*Coalicere*).

Едрата промишленостъ струва въ едно мѣсто неизвеснитъ по рѣди помежду си челоуци. Конкуренцията разпеднява тѣхнитъ интереси. Но запазването на работната заплата отъ намаление, *този общъ* на работниците и противоположенъ на капиталиститъ интересъ, съединява първитъ въ едно за съпротивление противъ вторитъ: чрѣзъ коалицитъ. Но такъвъ начинъ коалицията има всекога двойна цѣль: да прекрати конкуренцията мѣжду работниците, щото да бждатъ въ състояние съ общи сили да конкуриратъ съ капиталиститъ. Ако първата цѣль на съпротивлението и да се явява само като за поддържане на работната заплата

*) „Прогреса на индустрията, на която буржуазията се явява несъзнателно оръдие, малко по малко взима въ единство на работниците, което е плодъ на конкуренцията, чрѣзъ тѣхното революционно съединение, по рѣдството асоциацията. Заедно съ развитието на едрата промишленостъ, ний виждаме да се изпълзва изъ подъ краката на буржуазията самата основа върху която почива нейното производство и присвованетоъ плодоевъ на тѣй производството. Тя сама създава спонтъ робари. Нейното самоуничтожение и въстание на пролетариата сѫ еднакво неизбежни. Отъ всичкитъ класи, които днесъ буржуазията има рѣдъ себѣ си само единъ пролетариатъ съставлява класа дѣйствително революционна. Останалитъ класа и чезнатъ рѣдъ едрата индустрия, на която пролетариата е собствено произведение. Сръдната класа т. е. малкия промишленникъ, малкия търговецъ, художника и земледѣлеца боритъ се съ буржуазията за да запази своето съществуване като сръдна класа. Тя сѫ реакционери, защото тѣ се стремятъ да повърнатъ колелото на историята.“ К. Engels et Karl Marx: Manifest der kommunistischen Partei. Lond., 1847. p. 9. 11.

отъ намаление, то по послѣ, когато вече и самитѣ капиталисти се помъчатъ да се сгруниратъ за да обюздаватъ работниците, ний вече виждаме отдѣшнитѣ коалиции на тѣзи послѣднитѣ да се сформироваатъ въ *групи* и, като иматъ всекога прѣдъ очи обединения капиталъ, стремятъ се да завардятъ своя работнически сжюзъ, който вече става за тѣхъ най необходимото нѣщо, което може да запази тѣхната работна заплата отъ намалението ѳ. А до колко това е вѣрно и необходимо, може да ни увери факта, дѣто работниците, за голѣмо очудване на английскитѣ економисти, жертвуватъ една твърдѣ значителна частъ отъ работната си заплата въ полза на тѣзи сжюзи, основани, по мнението на тѣзи економисти единствено само заради работната заплата. Въ тази борба—която е вече съврѣмenna мѣждуособна война—сѣдиняватъ се и се разбиватъ всичкитѣ необходими елементи на бѣдлицитѣ борби. А като дойде до тази стѣпенъ, коалицията вече взима политически характеръ.

Економическитѣ отношения прѣди всичко преобрѣщатъ по голѣмата частъ отъ населението въ наемни работници. Господството на капитала създава за това множество еднакво положение и еднакви общи интереси. Но такъвъ начинъ, въ отношение къмъ капитала, това множество отъ наемни работници, се явява вече класъ. Но само за себѣ си то още не е класъ. Въ борбата, спомешата отъ насъ само въ нѣкои отъ нейнитѣ фази, това множество отъ наемни работници се преобрѣща вече въ класъ самъ за себѣ си, и защитаващитѣ отъ него интереси ставатъ вече классови интереси. Но борбата мѣжду классоветѣ е борба политическа.

Въ историята на буржуазията ний трѣбна да различаваме два фази: въ първия фазисъ, тя се сформирова въ класъ подъ господството на феодалния режимъ и абсолютната монархия; въ втория,—вече сформирована въ класъ—уничтожава феодализма и монархията и създава отъ старото феодално общество, друго ново, *буржуазно общество*. Първия отъ тѣзи фази е билъ въ продължителенъ отъ втория и е изисквалъ твърдѣ голѣми усилия. Той така сжщо е започналъ борбата чрѣзь частнитѣ коалиции противъ феодалнитѣ сеньори.

Съществуватъ не малко изследвания, които изобразяватъ различнитѣ исторически фази, преминати отъ буржуазията, като се начене отъ самитѣ градеки общини, на че се свърши съ образуването ѝ въ самостоятеленъ классъ.

Но като дойдѣ време да си дадеме ясенъ отчетъ относително стачкитѣ, коалициитѣ и другитѣ форми, подѣ които пролетарията извършва, сега прѣдъ нашитѣ очи, своята классова организация, то единъ ги обхваща най ожесяющия страхъ, а други неказватъ *трисцедентално* (превишавающе границитѣ) презрѣние.

Съществуването на угнетения классъ съставлява жизненното условие на всѣко общество, основано върху антагонизма на классоветѣ.

Съ освобождението на угнетения классъ, необходимо се подразумѣва, слѣдователно, и създаването на друго ново общество. Възможността за туй освобождение се явява само въ тази стѣпенъ на развитието, когато вече придобитията на производителнитѣ сили и съществуващитѣ обществени учреждения немогатъ по никой начинъ по нататкъ да съществуватъ наедно. Отъ всичкитѣ оръдия на производството най голѣмата производителна сила се представлѣва отъ революционния само классъ. Организацията на революционнитѣ елементи въ классъ, вече отъ по рано предполага и съществуването на всичкитѣ тия производителни сили, които съ може да се зародятъ въ недрата на старото буржуазно общество.

А това значи ли, че съ падането на старото общество ще настѣпи и господството на новия классъ, което да се отразява въ нова политическа власть? — Не!

Главното и единственното условие за освобождението на трудящитѣ се работнически классъ е въ уничтоженето на всѣкакви классове; тѣй също, както и условието за освобождението на третото, буржуазно съсловие, с било уничтожение на всѣкакви съслови

Като върви напанапрѣдъ, по яхтя на своето развитие, трудящитѣ се работнически классъ, ще замести старото гражданско общество чрезъ асоциациитѣ, които неключватъ, както классоветѣ съ тѣхнитѣ антагонизми, тѣй и политическата власть въ собствения и смисълъ, тѣй като политическата власть е имено официалното изражение

на антагонизма на класовете въ съвременното общество.

А до това време, антагонизмът между пролетарията и буржуазията ще си остане класова борба, явяваща се чакъ до най крайната стъпент на своето напжение въ всестраннитъ революции. На и чудно ли е, че обществото, основано върху *противоположноститъ* на класовете дожда най послѣ до грубото *противоречие*, до физическото сблъскване на хората.

Не казвайте, че социалното движение изключва политическото. Никога не е съществувало политическо движение, което да не е било въ същото време и социално.

Само при това състояние на нещата, когато вече не ще съществуватъ класове и классовъ антагонизмъ, *социалнитъ еволюции* ще преставатъ да бждатъ *политически революции*. А до това време, въ надвечернето на всѣко пълно преустройство на обществото, послѣдната дума на *Социалната Наука* ще бжде:

„*Война или смъртъ; кървава борба или унищожение.*“

IV

Изъ „Zur Kritik der Politischen Oekonomie.“

Въ своя общественъ животъ хората се сблъскватъ съ навеснитъ, необходимитъ, независимитъ отъ тѣхната воля отношения, а именно съ отношенията на производството, които съответствуватъ на известни стѣпени отъ развитието на производителитъ сили. Сбора на тѣзи отношения на производството съставлява економическото устройство на обществото, дѣйствителната основа върху която се издига юридическата и политическата надстройка, и на която съответствуватъ известнитъ форми на общественото съзнание. Способа на производството, който съответствува на материалния животъ, обуславя съ себѣ си въобще процеситъ на социалния, политическия и духовния животъ. Не понятията определятъ обществения животъ на хората, но наопаки, тѣхния общественъ животъ

обусловва съ собѣ си тѣхнитѣ понятия... Правовитѣ отношения, също както и формиѣ на държавния животъ не могатъ да се обяснятъ нито отъ само собѣ си, нито съ тѣй нареченото общо развитие на човѣческия духъ, но се коренятъ въ материалнитѣ условия на живота, сбора на които Хегелъ, по примѣра на англичанитѣ и французитѣ отъ 18-то столетие е отбелязалъ съ името на гражданското общество; анатомията на гражданското общество трѣбва да се търси въ неговата економия... Материално-производителнитѣ сили на обществото, като достигнатъ до извесна стѣпенъ на развитие, доаждатъ въ сблъскване съ съществуващитѣ отношения на производството, или — ако говоримъ съ юридически езикъ — съ имущественитѣ отношения, въ вътрѣшността на които сж се развили. Тѣзи имуществени отношения отъ форми, които сж способствували за развитието на производителнитѣ сили, ставатъ нѣгови най голѣми прѣчки. А туй показва, че вече приближава епохата на социалната революция. Паралелно съ изменението на економическитѣ основи, изменя се по полетка или по скоро и всичката изградена надъ тѣхъ огромна надстройка. Нптъ една обществена формация не печеза по рано, отъ развитието на всичкитѣ производителни сили на сменяющата я формация, за всестранното окрепване на която и за развитието на силитѣ ѝ тя предоставява достатъченъ просторъ. Новитѣ, висшитѣ отношения на производството никога не завзиматъ мѣстата на старитѣ по рано, отъ пзработването въ недрата на старото общество материалнитѣ условия за тѣхното съществуване. За това, може да се каже, че човѣчеството всекога си поставя само изпълними задачи, защото при внимателното разгледване всекога се указва, че тѣзи задачи се появяватъ само тамъ, гдѣто материалнитѣ условия за тѣхното разрешение вече съществуватъ, или пъкъ се намиратъ въ процеса на своето възникване.

